

концепт који је заступљен у наведеним актима. Трећи ниво читалац открива у оним излагањима која Николић користи да би изложио сличности и разлике између Казниталног закона Србије и оних европских кривичних законика који су послужили као узор ауторима Закона из 1860. год. Познато је да је КЗ из 1860. год. настао преузимањем и прилагођавањем пре свега Пруског КЗ из 1851. год. уз коришћење у мањем обиму још неких европских законика (Саксонског из 1838. год., Баденског из 1845. год., Хановерског из 1840. год., *Code penal*, итд). Николић прихвата тезу коју је поставио још Ђорђе Ценић у свом раду Објашњење Казнителног законика за Књажевство Србију да, код доношења КЗ из 1860. год. није било у питању просто преузимање решења из старих законика. Николић ову тезу поткрепљује низом примера указујући на оригинална решења, не негирајући подударња са наведеним страним законима, што је сасвим нормално с обзиром на време и прилике у Србији у којима је кривични законик донесен. Напредна европска кривична законодавства заснивала су се на оформљеним теоријским концептима и изграђеној правној терминологији. Српско кривично законодавство било је на почетку тога пута, те је нормално да је тражило узор.

Последња поглавља монографије су за правнике кривичноправног усмерања свакако најзанимљивија. То је и део који се мора читати са концентрацијом и пуном пажњом, али ће стрпљивом читаоцу пружити сазнања о начину на који су конципирани поједини општи институти кривичног права и бића појединих кривичних дела, али и више од тога, шта је била друштвена подлога за уношење појединих одредби. Детаљнији приказ овог дела водио би нас у "препричавање" и излагање из оквира приказивања Николићевог рада. Уз већ поменуто дело Ђорђа Ценића, Николићева монографија је после дугог времена први озбиљнији рад писан са амбицијом да се значајни правни споменици из прошлог века презентирају читаоцима. Стил излагања, архивска подлога, литература и, коначно, Казнителни законик као предмет Николићевог научног интересовања, јесу елементи који нам дају за право да ово дело препоручимо не само правницима, већ свим читаоцима који воле и историју и право.

др Љиљана Радловић

Драгољуб Поповић, **ОГЛЕД О ОДГОВОРНОЈ ВЛАДИ НА ПРИМЕРУ ЊЕНОГ НАСТАНКА У ФРАНЦУСКОЈ**, Савремена администрација, Београд 1989, IV+172 стр.

Обележавање 200. годишњице француске револуције искоришћено је углавном за истицање шта је све Француска дала свету. Мало ко се упуштао у разматрање да ли је и шта Француска примила од других. Међу њима је др Драгољуб Поповић, доцент Правног факултета у Београду, чија се књига појавила управо у то време. У њој је учињен покушај да се покаже како је установа одговорне владе преузета из енглеског правног система и пренета у француски систем. Писац истиче да то није било први пут да се нешто преузима из Енглеске јер је још револуционарни устав од 1791. био писан под енглеским утицајем (стр. 13), али се не указује да су то чинили републиканци који тада још нису били одбацили монархију. Међутим, за сврхе овог рада много су значајнији разлози рецепције и околности под којима је то учињено. У вези с првим питањем, писац сматра да је то последица дугог живота Француске у "енглеској сенци: о енглеским установама се у Француској доста размишљало и писало, а проучаван је и свакодневни живот енглеског друштва. Да ли је то био довољан разлог? Писац се на томе не задржава већ указује да је после револуције Француска тражила узор других, пре свега Енглеске. Да ли је то био инат нових владајућих кругова према Наполеону? У друштву које је било у шоку како од револуције тако и од њеног војног

пораза, несумњива је била потреба да се установи и развија равнотежа између племства и грађана, оличена у два парламентарна дома. Али, шта је с владом која је тема ове расправе?

Писац сматра да одговорна влада или министарска одговорност представља окосницу политичког поретка у модерној држави и да њен значај превазилази "оквире учења о организацији власти" (стр. 52). Зато он то питање посматра не само с теоријског, уставноправног гледишта, већ и у склопу политичке историје Француске од Реставрације (1814) до пада Јулске монархије (1848). Такав метод има и предност и недостатке. Предност је у томе што се једно питање разматра у пракси а недостатак што се, због обиља догађаја који се умећу, прекида основна теоријска нит. Као правни историчар писац је поступио како му се учинило да је најбоље. Суптилна правничка разматрања уткао је у политичка збивања Француске. Историја је постављена као оквир у који је све смештено, пре свега политика а затим право. Због тога, теоријска разматрања о одговорној влади нису добила размах који то питање заслужује. Пошто је реч о прихватању установе из страног правног система, писцу је било важније да укаже на разлике између енглеског и француског схватања одговорности владе него у чему се та одговорност састоји. Претпоставивши да читаоци то већ знају он се задовољио да укажу на постојање политичке, моралне и кривичне одговорности, изједначивши при том моралну и политичку одговорност. Несумњиво је да оставка после израженог неповерења представља морални чин али постоје многи случајеви моралне одговорности без политичке осуде (с једне стране, оставка због неслагања с политиком или неким поступком, а с друге, осуда за неморално понашање). Било би важније да је писац указао на колективну и индивидуалну одговорност која би омогућила одвајање одговорности владе од одговорности министра. По себи се разуме да је кривична одговорност могућа само у другом случају. Писац није био дужан да се упушта у то јер предмет расправе није одговорност, али је потпуности ради могао да укаже на то питање као и на друга питања која су остала ван његове пажње. Зато је остало недоречено приказивање многих предлога о одговорности.

Такође је изостало указивање на теоријски основ одговорности владе. Из схватања која су наведена произлази да се она може објашњавати разним учењима, поготово када се јавља у тако различитим правним срединама као што су енглеска и француска. И у самој Француској одговорност владе је брањена с различитих позиција. Док је Констан одбацивао народну сувереност Гизо је све изводио из ње, не само одговорност владе већ и краља (стр. 97). Штета је што у вези с тим ни у фусноти није било места за напомену да је теорију друштвеног уговора прихватио и Милован Миловановић који је говорио да народ не може да буде равнодушан према онима који га упропашћују. Схватање о парламентарној влади које је изнео у приступном предавању на Правном факултету Велике школе у Београду, заслужује да се помене макар ради поређења ако се већ не наводе схватања других наших писаца. Писац ове књиге сматрао је да то није потребно јер је, без коментара, прихватио теорију друштвеног уговора са свим последицама, укључујући схватање да је Уставна повеља од 1830. "уставни пакт" (стр. 103) иако позивање на њен уводни део то не доказује, већ обрнуто, да је у питању открисани устав као што су били и устави од 1814. и 1815 (1) без обзира на разлике међу њима.

Теоријски и практично би било важно да је указано да ли је фактичко прихватање теорије друштвеног уговора искључивало да се прихвати схватање о подели власти. Да ли је и колико одговорност владе спојива с макар релативном независношћу сваке власти? Питање се своди на однос законодавне и извршне власти јер су функције судске власти особене. Питање је посебно значајно за монархије у којима се поред скупштине и владе појављу-

(1) У Србији је такав био тзв. "Турски устав" од 1838.

је краљ, мада није без значаја ни за републике, како помиње писац у закључним разматрањима. Зато су занимљива излагања не само о односима између владе и скупштине (која после јулске револуције више није била само саветодавно тело), већ и о односима између краља и владе (стр. 108-109). Отуда би се могло поставити питање односа краљ - влада - скупштина, у којем се влада налази између два пола подељене власти са све већим везивањем за скупштину. Томе би се могло додати питање какав може да буде положај владе према парламенту који почива на танкој основи, што може да буде у случају непостојања политичких странака у правом смислу или ако су места у парламенту подељена између више странака. Тада не постоје ни владајућа странка ни опозиција а већина се образује по сваком конкретном питању (како је било у Француској у време на које се односи књига), а влада не зна да ли ужива поверење. Шта ако и парламент, заснован на изборном цензусу, не одражава вољу народа искљученог из избора? То мора да доведе до стварања ванпарламентарне опозиције, што је у књизи остало само назначено иако се на више места говори о изборним законима. То је сувишно и није типично ни за предмет књиге ни за посматрани период јер је ограничено бирачко право уведено још Уставом од 1791, али је најдрастичнији облик добило у време "Јулске монархије", па 1831. број бирача није достигао ни 167.000.

Међутим, до данас је остало актуелно питање односа владе према шефу државе с разним особеностима у зависности од тога да ли шеф одређује и може да смењује само председника владе или и министре. Из књиге која је пред нама сазнајемо да се одувек правила разлика између промене владе и промене министара (знатно чешће), па је то још један разлог за разликовање одговорности владе и министарске одговорности. У Великој Британији, колелници схватања о одговорности владе, министри подносе оставке не само због неслагања с премијером, него и из других личних и моралних разлога. Писац указује да су француски краљеви више општили с министрима него с владом, чак и сазивали седнице владе и председавали им (2). Тек с јачањем улоге парламента шеф државе је био принуђен да ствара владу скоро искључиво из скупштинске већине (3). То значи да владалац мора да именује министре с чијим се схватањима не слаже (4). Од тада се поставља питање односа између краљевих министара и скупштине. Да ли је у њиховој одговорности садржан компромис између владара и скупштине?

Нужан компромис се огледа и у неслагању о форми и суштини извршених промена. Писац поставља питање да ли је рестаурација од 1814. била стварна или привидна. Он сматра да је и тада суштина "однела превагу над формом" (стр. 13), али остаје нејасно шта је суштина а шта форма. Из излагања о односу краља и Сената приликом доношења Устава од 1814. није јасно чија је власт изворна. Сенат је изгласао устав а краљ га после тога назвао "нацртом устава" па писац сматра да је устав оглашен "формално ништавним" (стр. 14) и додаје: "Оно што није могло опстати у форми ипак је произвело учинке". Значи ли то да је либерализам суштина а краљевска власт форма? Није ли рестаурација Бурбона само форма да се сачувају тековине револуције или је то у пракси испало мимо воље оних који су рестаурацију замислили? Практика не пружа основа за поуздан одговор. Чим је краљ дошао у Париз почела је

(2) У неким државама, као у САД, нема ни председника владе ни владе као целине. Али и тамо где постоје премијер и влада може да председава шеф државе (на пример, у Француској у којој су, како подсећа писац, неки председници владе захтевали да краљ не присуствује владиним седницама).

(3) Луј XVIII пред крај владавине. До 1830. скупштина је била потчињена краљу не само тиме што је он сазивао него јој и постављао председника, истина међу кандидатима које му скупштина предложи. То је укинато чланом 37. Устава од 1830.

(4) То се пренело и у републике. Митеран је морао да пристане на "коаби- тацију" с десницом 1986-1988.

припрема новог устава. Претерано је рећи да је устав Сената поништен макар "формално". У овом случају форма је одржавала суштину да је краљева воља извор власти. Сасвим је друга ствар што његови акти могу да буду либерални по садржини а у то време било је свеједно да ли су акти слободни или изнуђени. Питање је шта је важније: извор или садржина? Одговор није једноставан.

То важи и за питање да ли је стварно извршена ресепција енглеских установа јер то, по схватању писца, није уобичајено у уставном праву (стр. 19). Можда формално али је било много угледања, преузимања и мешања са домаћим особеностима. Писац сматра да се у неколико тачака осећа "утицај енглеског узора": у положају скупштинских домова, министарској одговорности и положају краља (стр. 20). У комисији за припрему устава, коју је именовао Наполеон за време своје владавине од "сто дана", преовладало је мишљење да "треба подржавати енглеске установе" (стр. 26). Међутим, за време друге рестаурације не само да се није смело јавно говорити о ресепцији, па у "повесним споменцима нема много података који би указивали на угледање на Енглеску" (стр. 19), него се тврдило да је све оригинално француско (стр. 45). Да ли је у питању национални понос или уверење да су Енглези преузели француске установе? Писац сматра да је то била прва велика ресепција стране установе у модерном уставном праву. Значајно је да се то збивало у доба рестаурације која је требало да значи повратак предреволуционарном стању али је, по мишљењу писца, представљала "помирење двају претходних политичких стања много више него враћање једног од њих" (стр. 145). Судећи по имену, "једно од њих" могло је да буде само стање пре револуције. Књига показује да револуција није била само помирење два система у Француској (јер плодове револуције није могао да одбаци ни Бечки конгрес) већ комбинација с трећим - енглеским. По писачевом мишљењу само тако је било могуће помирити племство и грађанство који су се сукобили у револуцији (стр. 145).

Прихватање страног узора било је делимично и без наметања. Писац сматра да су се силе победнице задовољиле тиме да Француска добије стабилан поредак, а њихове међусобне супротности су онемогућиле већи утицај (стр. 146). Зато нису захтевале никакво прихватање страног права, па ни одговорност владе, нити су се дугителе што закон о томе није донет. Ако није било наметања да ли је било ипак утицаја? Писац сматра да спољни чиниоци нису деловали непосредно (стр. 61), али то не делује убедљиво ако се имају у виду првобитне намере европске коалиције која је била уверена да је постигла потпуни успех и стварно (војничка победа) и формално (рестаурација, политичке и територијалне промене). Више од тога се није могло. Међутим, утицај појединих сила на политику Француске био је и даље осетан, нарочито за време прве владе друге рестаурације. Преговори о миру су ишли доње а над владом се приписује лошим односима Таљерана и руског цара. Писац сматра да је Таљеран намерно стављао нагласак на међународна питања да би прикрио неуспех на унутрашњем и значном плану. У сажетом излагању нема указивања ни на једну чињеницу која би то могла да потврди. Реч је о француској политици у целини, а не само о питању које је предмет ове књиге. Теоретичари могу да кажу да је правно-технички било тешко преузети нешто из некодификованог права али тешкоће пресађивања појединих страних установа не зависе од теорије. Ствар је у пракси, чак и злоупотребама. Шта значи распуштање скупштине која се није ни састала? Нико од Француске није тражио да преузме било шта из страног права. Довољна је била "органска ресепција", тј. инспирисање начелима и њихово прихватање. Код органаг ступања се губи траг извору и пореклу. "Установе које ухвате корена живе свој век као да нису пресађене" (стр. 147). Зато се може схватити уверење да ресепције није било. У новој средини страни узори се прилагођавају месним приликама. Писац каже да је то био случај с одговорном владом (стр. 147), али не у потпуности, јер истиче да је "изгледало да ће доћи до развоја који се у већој мери поклапа с енглеским" (стр. 148). Зато што није

изложена суштина те установе у Енглеској, читалац не може да је упоређује с оним што се практиковало у Француској. Остаје му да нагађа да ли је разлика у томе што у Енглеској постоји одговорност владе само пред парламентом, а у Француској је било потребно осим тога да влада ужива бар поверење краља ако не и да буде одговорна и пред њим (стр. 148).

због сталног преплитања теоријских разматрања и историјских догађаја та и друга питања су морала остати недоречена. Недоречене су остале и неке мисли везане за поједине чињенице. Писац је несумњиво јачи у теоријским разматрањима, у којима добро уочава нијансе, него у излагању догађаја у којима испушта неке чињенице. Вероватно ограничен простором (који је максимално штедео не само писац него и технички уредник, иначе би нормално књига требало да има знатно више страна), писац је много шта морао да претпостави као познато. Зато се, на пример, изоставља и најобичнија напомена да је Шарл X у ствари брат Луја XVIII, познат под именом гроф од Аргоа, што се може закључити из података о животу у избеглиштву (стр. 85-86). Такво скраћивање понекад доводи у недоумицу читаоца о чему је реч (5) или како се завршило оно што је започето (6), чак и када је реч о ономе што представља предмет књиге (7). То је свакако последица изванредне лакоће у изражавању. Док читамо ову занимљиву књигу нама као да дефиљују Луј XVIII, Шарл X, Шатобријан, Полињак, као да слушамо Ламартина. Све личности су описане топло, без јеткости и када се помињу њихове мане. Ту су и стари племићи и амбициозни скоројевићи који се ласкањем пењу друштвеним лествицама. У опису Шатобријановог уклањања је слика или паличје овлашћења краља или премијера које се не би застидео ни Макијавели. Књига је написана таквим језиком да нам се чини да нас враћа не само у прошлост једне велике земље, већ и у време његоване речи и у стручној књижевности. И, док је с уживањем читамо, присећамо се да се и за славног Хомера говорило да му се дешавало да понекад задрма па му понеки стих не испадне како ваља. Морало се дешавати и нашем Хомеру Поповићу да му из неке згуснуте реченице испадне понека реч која спаја или раздваја (8), да се испремеће временски редослед радњи (9) или да с једне мисли нагло пређе на другу (10). О пишевој бризи за језик говори и трагање за речима које ће присније деловати (11). Он преводи и називе листова и улица (12). Од тога се

(5) Нпр. на стр. 136. помиње се "један важан међународни уговор" због којег је дошло до сукоба између краља и председника ладе. Није јасно о ком је уговору реч, нити за какак се рат припремао председник владе. Да ли за рат у Шпанији где је 1840. дошло до "нових заплета"?

(6) Нпр. покушај удара 1832 (стр. 115), суђење војвоткињи од Берија (стр. 116), "априлски процес" (стр. 125).

(7) Занимљиво се излажу расправе о нацртима закона о одговорности владе (стр. 116-117, 122), али се тек на крају књиге сазнаје да нису прихваћени. Да ли су скидани с дневног реда или нису прихваћени приликом гласања?

(8) Нпр. када се каже да су се окупили "народни посланици који живе у Паризу" (стр. 95), не зна се да ли је реч о посланицима распуштене или новоизабране скупштине. Да ли су се 3. августа 1830. окупили посланици изабрани у јулу?

(9) Нпр. прво се каже да је краљ одлучио да наложи Полињаку да састави владу (стр. 90) а затим да се раширило уверење да се краљ спрема да Полињаку повери мандат за образовање владе (стр. 91).

(10) "Знао је, нарочито у првом делу сопствене владавине, умножавати парламентарне интриге, како би министарским кризама био господар ситуације. Луј-Филип је понекад заиста подсећао на председника републике" (стр. 108). Да ли су председницима републике својствене само интриге?

(11) Нпр. "горња кућа" и "доња кућа" за скупштинске домове.

(12) Нпр. "Дебатни журнал", "Улица Светог Хонорија".

морао уморити па је оставио многе речи непреведене (13) како обично чине наши новокомпоновани интелектуалци, па чак и универзитетски наставници. Наш писац засигурно није од те феле, он је на сасвим супротном крају што доказује и (можда претераним) навођењем текстова на страним језицима на почетку сваке главе. А кад му се омакне да каже да је барон Паскије поднео новогодишњу поруку "испред Дома перова" (стр. 139) само потврђује да смо сви изашли из истог шињела.

Овом књигом др Драгољуб Поповић показује да се лепо развија не само као наставник, већ и као писац. Вредност књиге највише је у томе што показује да једна установа може одговарати разним срединама, независно од облика владавине и за сва времена. Вредност увећавају прилози (устави од 1814, 1815. и 1830) и кратак резиме на француском језику (14). Сувишно је рећи да тробојни дизајн корица одмах показује о којој је земљи реч. Више плавог на последњој и белог на првој страни, показује исправну намеру аутора дизајна да и на овај начин покаже да ништа није ни симетрично ни савршено. Довољно је да буде изазовно и да подстиче на размисљање. Ова књига то у пуној мери чини. То јој је најбоља препорука читаоцима.

Момир Ђ. Милојевић

Петар Ђ. Стојановић: НАСТАЈАЊЕ САВРЕМЕНОГ ПРАВА У ЦРНОЈ ГОРИ (1850-1900), Титоград, 1991, Црногорска академија наука и умјетности - Правни факултет у Новом Саду, стр. 200.

Црногорска академија наука и умјетности и Правни факултет у Новом Саду, као заједничко издање издали су 1991. године књигу *Настајање савременог права у Црној Гори (1850-1900)*, Књига 1, аутора др Петра Ђ. Стојановића. Рецензенти су: проф. Антун Маленица, професор Правног факултета у Новом Саду и проф. др Милисав Чизмовић, професор Правног факултета у Титограду. Овај рад је прва књига у оквиру научног пројекта "Нормативна активност Црногорске државе у другој половини XIX и почетком XX вијека".

Интересовање наше научне и стручне јавности за правну историју Црне Горе постоји још од краја XIX века. Ипак, правна историја Црне Горе још увек није довољно истражена и обрађена. Политичка и дипломатска историја Црне Горе много више је обрађена и истражена него правна историја. Тај несклад радова је евидентан, и тек последњих година су учињени значајни напори када се појавио читав низ радова из правне историје. Када је реч о Црној Гори у XIX веку треба имати у виду чињеницу да је реч о једној малој држави како по пространству тако и по броју становника, али која је кроз читаво своје постојање представљала значајан политички чинилац у том делу Европе.

Иако је Црна Гора међународноправно призната тек 1878. године на Берлинском конгресу, ипак је она фактички као независна држава постојала много раније. Међународноправни положај Црне Горе у XVIII и XIX веку био је специфичан, пре свега јер се Црна Гора налазила у једној сталној борби против Турске све до коначног међународног признања на Берлинском конгресу 1878. године. Црна Гора је била у вековном окружењу од стране Турске и Млетака, а касније од Француске (краће време) и Аустрије. Овако окружење имало је за последицу и изолованост од осталог дела Европе, која се одразила и на читав правни систем. Наиме, правни систем у тадашњој Црној Гори,

(13) Нпр. "промулгује" (стр. 7), "сесија", "дисолуција" (стр. 22, 27), "ордонанса", "про-визоран".

(14) Без навођења извора и имена преводилаца, па зато остају без оцене.